

مستندات قرآنی دعای اول صحیفه سجادیه

سمیه غفاری پور فوزی^۱

چکیده

صحیفه سجادیه، مجموعه‌ای از ادعیه امام سجاد(علیه السلام) است که بعد از نهج البلاغه حاوی والاترین معارف الهی شمرده می‌شود و به حق انجیل اهل بیت(علیه السلام) و زبور آل محمد(صلی الله علیه وآله وسلم) لقب یافته است. از جمله معیارهای شناخت کلمات معصومین (علیهم السلام) موافقت و هماهنگی با قرآن است. تمام مطالب صحیفه سجادیه نه تنها موافقت ظاهری و هماهنگی با قرآن دارند، بلکه برای هر فقره آن می‌توان شاهی از قرآن یافت. یکی از دعاهای صحیفه که دارای آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی می‌باشد، دعای اول صحیفه سجادیه است. تحقیق حاضر به هدف تبیین مستندات قرآنی آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی دعای اول صحیفه سجادیه به روش توصیفی و تحلیلی نگاشته شده است. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است: از آموزه‌های اعتقادی دعای اول صحیفه سجادیه ضرورت خداشناسی مستند به آیه ۳۰ سوره روم، اعتقاد به برزخ مستند به آیه ۹۹ و ۱۰۰ سوره مومنون و اعتقاد به هدایت تکوینی الهی مستند به آیه ۵۰ سوره طه است. آموزه‌های اخلاقی این دعا حمد و ستایش خداوند مستند به آیه ۱ سوره سبا، اخلاص در عمل مستند به آیه ۵ سوره بینه، طلب توبه فضلی از جانب خداوند مستند به آیه ۳۷ سوره بقره و قدر شناسی از عمر مستند به آیه ۳۱ سوره نجم است.

کلیدواژه‌ها: صحیفه سجادیه، دعای اول صحیفه سجادیه، مستندات قرآنی.

^۱ . دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه الزهراء ماهان (سلام الله علیها).

مقدمه

صحیفه سجادیه تنها شامل راز و نیاز و بیان حاجت در پیشگاه خداوند متعال نیست، بلکه دریای بیکرانی از علوم و معارف اسلامی است که طی آن مسائل عقیدتی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و پاره ای از قوانین طبیعی و احکام شرعی در قالب دعا مطرح شده است. بیشتر دعا‌های صحیفه، برنامه هایی برای اخلاق و کمالات روحی وضع کرده است، که بدان وسیله مقام انسانی بالا می رود و آدمی ارتقاء پیدا می کند.

از آن جهت که قرآن کریم و کلام معصوم دو ثقل ارزشمند، نشأت یافته از یک منبع، و در حرکت به یک مسیر، و سرانجام به یک مقصد منتهی خواهند شد. آنان که به دنبال سعادت و هدایت در دنیا و آخرت هستند، بی تردید باید گمشده خویش را در آن دو، جستجو کنند. بدین جهت ضرورت ایجاب می کند به منظور اکتساب مقامات معنوی با استعانت از کلام معصوم در صحیفه سجادیه به شناخت مستندات این کلام در قرآن کریم پرداخته شود.

دعای اول صحیفه سجادیه، نخستین دعا از مجموعه دعا‌های صحیفه سجادیه است که این دعا در ۳۰ فراز دسته بندی شده و موضوع اصلی آن حمد خداوند متعال است به گونه ای که کلمه حمد ۲۵ بار در آن تکرار شده است. تحقیق حاضر به هدف تبیین مستندات قرآنی دعای اول صحیفه سجادیه پاسخگویی سوالات زیر است:

۱- مستندات قرآنی آموزه های اعتقادی دعای اول صحیفه سجادیه کدامند؟

۲- مستندات قرآنی آموزه های اخلاقی دعای اول صحیفه سجادیه کدامند؟

در زمینه دعای اول صحیفه سجادیه در کتب شرح صحیفه به تبیین این دعا پرداخته شده است. از جمله: کتاب «شهود و شناخت»؛ نوشته حسن ممدوحی کرمانشاهی (۱۳۹۶) که نویسنده در این کتاب به همراه مقدمه از آیت الله جوادی آملی به شرح کاملی از دعا‌های صحیفه سجادیه با تکیه بر آیات و روایات پرداخته است. همچنین کتاب «دیار عاشقان»؛ نوشته حسین انصاریان در این کتاب به شرح و توضیح کامل دعا‌های صحیفه سجادیه با تکیه بر نکات اخلاقی و عرفانی پرداخته است.

در زمینه مستندات قرآنی دعا‌های صحیفه نویسندگان به مستندات قرآنی چند دعا بسنده کرده‌اند از جمله: «مستندات قرآنی دعای ۲۴ صحیفه سجادیه»؛ نوشته زهرا قاضیان (۱۴۰۱) نویسنده در چهار فصل به تبیین دعای ۲۴ با تکیه بر مستندات قرآنی پرداخته است.

پایان نامه با عنوان «مستندات قرآنی دعای ۲۴ و ۲۵ صحیفه سجادیه با رویکردی به روابط درون خانواده»؛ نوشته مجید پاک نیت (۱۳۹۵)؛ نویسنده در این پایان نامه به راهکار علمی، عملی برای ایجاد رابطه صحیح خانوادگی منطبق بر معارف قرآن و صحیفه سجادیه پرداخته است.

مقاله با عنوان «ویژگی‌های حمد در قرآن (بررسی دعای اول صحیفه سجادیه با تکیه بر آیات قرآن کریم)»، نوشته زهرا جلیلی (۱۳۹۷)، محقق در این مقاله موضوع تحمید و ستایش در دعای اول صحیفه سجادیه را با تکیه بر آیات قرآن کریم مورد بررسی قرار داده است. اما تحقیق حاضر در صدد است به تبیین مستندات قرآنی دعای اول صحیفه سجادیه بپردازد.

۱- مستندات قرآنی آموزه‌های اعتقادی دعای اول صحیفه سجادیه

از دیدگاه اسلام بعد اعتقادی وجود انسان مهم‌ترین بعد وجودی اوست. آموزه‌های اعتقادی می‌توانند ارزش‌ها و اخلاق افراد را شکل دهند. این آموزه‌ها می‌توانند راهنمایی برای مسائل اخلاقی باشند. همچنین این آموزه‌ها می‌توانند الگوها و روش‌هایی برای رسیدن به خواسته‌ها و هدف‌های اخلاقی ارائه دهند. امام سجاد (علیه السلام) در دعای اول صحیفه سجادیه به آموزه‌های اعتقادی اشاره نموده‌اند. مستندات قرآنی این آموزه‌ها عبارتند از:

۱-۱- ضرورت خداشناسی

حس حقیقت‌جویی انسان، یکی از ویژگی‌های فطری انسان حس حقیقت‌جوست و این وجه امتیاز انسان است. پرسش از مبدأ، در پی حس حقیقت‌یابی و خداجویی بشر است.^۱ به مقتضای این تمایل فطری، انسان هر حادثه‌ای را که می‌بیند، از علل اسباب و پیدایش آن می‌پرسد. این حس فطری، انسان را بر می‌انگیزد تا درباره علت یا علل مجموعه حوادث هستی نیز به جست‌وجو کند. بدین

^۱. مطهری، مجموعه آثار، ج ۳، ص ۴۹۲.

جهت بحث از وجود آفریدگار جهان، پاسخ‌گویی به یک نیاز و احساس فطری، یعنی فطرت سبب‌شناسی است. علامه طباطبایی(ره) در این باره بر این عقیده است: «اصل بحث از آفریدگار جهان، فطری است؛ زیرا بشر، جهان را در حال اجتماع دیده و به صورت یک واحد مشاهده می‌نماید و می‌خواهد بفهمد که آیا علتی که با غریزه فطری خود در مورد هر پدیده‌ای از پدیده‌های جهان اثبات می‌کند، در مورد مجموعه جهان نیز ثابت می‌باشد؟^۱»

یکی از نکات برجسته دعای اول صحیفه سجادیه بحث ضرورت خداشناسی و توحید است. امام سجاد(علیه السلام) در این دعا ضمن حمد ثنای خداوند به بحث خداشناسی اهتمام ویژه داشته و می‌فرماید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الْأَوَّلِ بَلَا أَوَّلٍ كَانَ قَبْلَهُ، وَالْآخِرِ بَلَا آخِرٍ يَكُونُ بَعْدَهُ، الَّذِي قَصُرَتْ عَنْ رُؤْيَيْهِ أَبْصَارُ النَّاطِرِينَ، وَعَجَزَتْ عَنْ نَعْتِهِ أَوْهَامُ الْوَاصِفِينَ، ابْتَدَعَ بِقُدْرَتِهِ الْخَلْقَ ابْتِدَاعًا، وَاخْتَرَعَهُمْ عَلَى مَشِيئَتِهِ اخْتِرَاعًا^۲؛ حمد خدایی را که اول همه آثار هستی اوست و قبل از او اولی نبوده، و آخر است بی آنکه پس از او آخری باشد، خدایی که دیده بینندگان از دیدنش قاصر، و اندیشه و فهم وصف‌کنندگان از وصفش عاجز است. به دست قدرتش آفریدگان را ایجاد کرد و آنان را بر اساس اراده خود صورت بخشید.

از مهم‌ترین مستندات قرآنی این فقره از دعای امام (علیه السلام) آیه ۳۰ سوره روم است که خداوند متعال می‌فرماید: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ^۳؛ پس روی خود را با گرایش تمام به حق، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدای تغییرپذیر نیست. این است همان دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.

^۱ طباطبایی، اصول فلسفه و روش رئالیسم، ج ۵، ص ۴

^۲ صحیفه سجادیه، دعای اول.

^۳ روم: ۳۰.

بنابر آیه بیان شده فطرت خداجویی و خدانشناسی و خداپرستی در همه‌ی انسان‌ها وجود دارد و هر گاه از همه جا و همه کس نا امید شدند، به یاد مبدأ بزرگ هستی می‌افتند و ناخودآگاه او را می‌خوانند و کمک‌های غیبی او را با تمام وجود در زندگی خویش حس می‌کنند.^۱

برهمن اساس است که امام سجاد (علیه السلام) خدا را بر این فطرت خدانشناسی ستوده و می‌فرماید: «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا عَرَفْنَا مِنْ نَفْسِهِ...»^۲؛ سپاس خدای را بر آنچه از وجود مبارکش به ما شناسانده و بر آنچه از شکرش به ما الهام فرموده، ...

۱-۲- اعتقاد به عالم برزخ

یکی از اعتقادات مسلمانان در مساله معاد این است که انسان پس از مرگ به عالم دیگری به نام «برزخ» وارد می‌شود. منظور از برزخ، جهانی است که میان دنیا و عالم آخرت قرار دارد، یعنی هنگامی که روح از بدن جدا می‌شود، پیش از آنکه بار دیگر در قیامت به بدن اصلی باز گردد، در عالمی که میان این دو عالم است و برزخ نامیده می‌شود قرار خواهد داشت.^۳

امام سجاد (علیه السلام) در دعای اول صحیفه سجادیه اعتقاد به عالم برزخ را سبب حمد و سپاس خدا دانسته و می‌فرماید: «حَمْدًا يَضِيءُ لَنَا بِهِ ظُلُمَاتِ الْبَرْزَخِ، وَيَسَهِّلُ عَلَيْنَا بِهِ سَبِيلَ الْمُبْعَثِ، وَيَشْرِفُ بِهِ مَنَازِلَنَا عِنْدَ مَوَاقِفِ الْأَشْهَادِ، «يَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يَظْلُمُونَ»^۴؛ سپاسی که تیرگی‌های برزخ را به سبب آن بر ما روشن کند و راه رستاخیز را به سبب آن بر ما آسان نماید و موقعیت و جایگاه ما را نزد گواهان آن روز بلند گرداند، در روزی که همه سزای عمل خود بینند بدون آنکه بر کسی ستمی رود، روزی که هیچ دوستی چیزی از عذاب و کیفر را از دوست خود دفع نکند و ستمکاران یاری نشوند.

۱. رضایی اصفهانی، تفسیر قرآن مهر، ج ۱۲، ص: ۱۲۰

۲. امام سجاد (علیه السلام)، صحیفه سجادیه، دعای اول.

۳. مکارم شیرازی، پیام قرآن، ج ۵، ص ۳۵۳.

۴. امام سجاد (علیه السلام)، صحیفه سجادیه، دعای اول.

امام سجاد(علیه السلام) در فراز ششم به عمر و مدت حیات هر موجود اشاره کرده و فرموده است: برای هر کدام سرآمدی مشخص کرده . در این فراز امام سجاد(علیه السلام) کلام خویش را با آیه قرآن کریم مستند کرده و می‌فرماید: « وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى »؛ و هر چه در آسمان‌ها و هر چه در زمین است از آن خداست، تا کسانی را که بد کرده‌اند، به [سزای] آنچه انجام داده‌اند کیفر دهد، و آنان را که نیکی کرده‌اند، به نیکی پاداش دهد.

بنابراین استفاده از فرصت‌های مناسب و بهره‌برداری از شرایط مساعد، پایه اساسی موفقیت و پیروزی بشر در جمیع شئون دنیوی و اخروی است، عاقل‌ترین مردم کسانی هستند که همواره از شرایط موجود استفاده می‌کنند و هیچ فرصتی را به رایگان از دست نمی‌دهند.

^۱ . نجم: ۳۱.

نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان «مستندات قرآنی دعای اول صحیفه سجادیه» عبارتند از:

دعای اول صحیفه سجادیه، نخستین دعا از مجموعه دعا‌های صحیفه سجادیه است که این دعا در ۳۰ فراز دسته‌بندی شده و موضوع اصلی آن حمد خداوند متعال است به گونه‌ای که کلمه حمد ۲۵ بار در آن تکرار شده است. آموزه‌های دعای اول صحیفه سجادیه دارای مضامین اعتقادی و اخلاقی است. از جمله آموزه‌های اعتقادی این دعا که مستند به آیات کریمه قرآنند، عبارتند از:

- ضرورت خداشناسی: یکی از ویژگی‌های انسان که او را از سایر موجودات جدا و متمایز می‌کند، حس حقیقت جویی است. انسان‌ها هرگاه از همه جا و همه کس نا امید می‌شوند به یاد مبدا هستی می‌افتند و ناخودآگاه او را می‌خوانند. به این حس خداجویی در آیات متعددی از جمله آیه ۳۰ سوره روم اشاره شده است.
- اعتقاد به عالم برزخ: در دعای اول صحیفه سجادیه اعتقاد به عالم برزخ از آموزه‌های اعتقادی این دعاست. این عالم عالمی قبل از قیامت است. بنابراین قرآن انسان‌ها در عالم برزخ از نعمت‌ها و نعمت‌ها به فراخور اعمالشان بهره‌مند می‌شوند. یکی از آیاتی که به صراحت عالم برزخ را بیان می‌کند آیه ۱۶۹ سوره آل عمران است.
- اعتقاد به هدایت تکوینی موجودات: امام سجاد(علیه السلام) با تکیه بر آیه ۵۰ سوره طه هدایت تکوینی را لازمه تکامل بشر دانسته است.

از جمله آموزه‌های اخلاقی دعای اول صحیفه که مستند به آیات کریمه قرآنند، عبارتند از:

- از دیدگاه امام سجاد(علیه السلام) چون خداوند منشأ همه خوبی‌هاست، حمد و ثنا مخصوص اوست. با استناد به آیات قرآن نیز حمد مخصوص پروردگار عالمیان است و این حمد و ثنا تا عالم قیامت تداوم دارد.
- اخلاص از رهنمودهای اخلاقی دعای اول صحیفه سجادیه است. آیات قرآن کریم از مخلصین سخن به میان آورده و با توجه به اینکه اخلاص و نماز و زکات به عنوان

دستورهای الهی به مخلصین هستند این تعبیر نشان می‌دهد که همه دستورات الهی ز حقیقت توحید و اخلاص سرچشمه می‌گیرند.

- یکی از راه‌های نجات از آتش جهنم طلب توبه است. امام سجاد(علیه السلام) در حقیقت توبه را فضل و رحمتی از جانب خداوند دانسته، چنانچه در آیات قرآن کریم نیز توبه توفیق پروردگار است که بنده به آن متمایل می‌شود.

- امام سجاد(علیه السلام) در فراز ششم قدر شناسی از عمر را با استناد به آیات قرآن کریم از رهنمودهای اخلاقی دانسته؛ زیرا استفاده از فرصت‌های مناسب و بهره‌برداری از شرایط مساعد، پایه اساسی موفقیت و پیروزی بشر در جمیع شئون دنیوی و اخروی است.

منابع

- قرآن کریم
- صحیفه سجادیه

۱. انصاریان، حسین، زیبایی‌های اخلاق، قم: دارالاسلام، چاپ سوم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲. الآمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق السید مهدی الرجائی، بی‌جا، قم: مؤسسه دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۲۹ ه.ق.
۳. حسینی وردجانی، سید حسین، اجرای حدود در اسلام، قم: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما (استان قم)، چاپ اول، ۱۳۸۳ ه.ش.
۴. رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قرآن مهر، قم: پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، چاپ ۱، ۱۳۸۷ ه.ش.
۵. طباطبائی، سید محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ: ۵، ۱۳۷۴ ه.ش.
۶. اصول فلسفه و روش رئالیسم، تهران: صدرا، چاپ ۲۵، ۱۳۷۵ ه.ش.
۷. عبدالباقی، محمدفواد، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، تهران: پرتو، چاپ ۱۰، ۱۳۷۵ ه.ش.
۸. فیض کاشانی، محسن، محجّه البیضاء، قم: جامعه مدرسین، بی‌جا، ۱۳۸۳ ه.ق.
۹. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۸ ه.ش.
۱۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: الوفاء، بی‌جا، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، چاپ بیستم، ۱۳۹۵ ه.ش.

۱۲. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم: جمعی از فضلاء، مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، چاپ اول، ۱۳۷۷ ه.ش.
۱۳.، پیام قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ ۹، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۴. موسوی خمینی، سید روح الله، تعلیقات علی شرح الفصوص الحکم و مصباح الانس، قم: مؤسسه پاسدار اسلام، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.